

क्षेत्रज्ञं प्रत्यगात्मानं त्वमर्थं तं परमात्मानं तदर्थं जानीहि क्षेत्रज्ञस्य लौकिकस्वरूपमाह तमइति योयमावरणं पटन्ति प्रकाशाद्यभिमानोक्षेत्रज्ञः स परमात्मैवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ सचेतनं चेतनेन सहितं जीवगुणं जीवस्य भोगोपकरणं देहेन्द्रियमनांसि सजीवगुणः चेष्टते तंच सर्वसर्वात्मकं ब्रह्म सर्वसमाभोषिततोसि सर्वइति निर्वचनात् चेष्टयते दारुपुत्रिका मिव सूत्रधारः कीदृशं सर्वं अतः परं संसारिणो जीवादन्यमसंसारिणं ॥ २६ ॥ एवं नित्यस्य वस्तुनः सत्त्वे सिद्धे जातो देवदत्तो मृतो देवदत्त इत्यादिव्यवहारो देहो त्यत्तिना शमात्रपर इत्याह न जीवेति दशार्थतापंचलं शरीरनाश एव जीवस्य मरणमित्युच्यते जीवापेतं वाव किलेदं भ्रियते न जीवो भ्रियत इति श्रुतेः ॥ २७ ॥ गूढः देहेन्द्रियादिषु लीनः संवृतः यतोऽज्ञानेनावृतः सः अय्यया सूक्ष्मया बुद्ध्या अहं ब्रह्मास्मीति वाक्यकरणकबुद्धि वृत्त्या दृश्यते आवरकाज्ञानाशपूर्वकं देहादिभ्यो विविक्तः साक्षात्क्रियते ॥ २८ ॥ २९ ॥ प्रसादेन अंतर्मुखत्वरूप्या सुखं सुखाभिन्नं आनंदं मोक्षं ॥ ३० ॥ कुतः सृष्टमिदं विश्वमित्यादि प्रघट्टकस्य तात्पर्यमाह मानस इति यः शरीरेषु जरायुजादिषु मानसो मनस्याविर्भू

क्षेत्रज्ञं तं विजानीहि नित्यं लोकहितात्मकं ॥ तमोरजश्च सत्त्वं च विद्वि जीवगुणानि मान् ॥ २५ ॥ सचेतनं जीवगुणं वदंति सचेष्टते चेष्टयते च सर्वं ॥ अतः परं क्षेत्रज्ञं दोषदंति प्रावर्तयद्यो भुवनानि सप्त ॥ २६ ॥ न जीवनाशोऽस्ति हि देहभेदे मिथ्येतदाहुर्मुत इत्यबुद्धाः ॥ जीवस्तु देहांतरितः प्रयाति दशाधैतैवा स्य शरीरभेदः ॥ २७ ॥ एवं सर्वेषु भूतेषु गूढं श्वरति संवृतः ॥ दृश्यते त्वय्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया तत्त्वदर्शीभिः ॥ २८ ॥ तं पूर्वापरशस्त्रेषु पुंजानः सततं बुधः ॥ लघ्वाहारो विशुद्धात्मा पश्य त्यात्मानमात्मनि ॥ २९ ॥ चित्तस्य हि प्रसादेन हित्वा कर्मशुभाशुभं ॥ प्रसन्नात्मात्मनि स्थित्वा सुखमानं त्यमश्नुते ॥ ३० ॥ मानसोऽग्निः शरीरेषु जीव इत्यभिधीयते ॥ सृष्टिः प्रजापतेरेषा भूताध्यात्मविनिश्चये ॥ ३१ ॥ इति श्री महाभारते शांतिः ० मोक्षः ० भृगुभरद्वाजसंवादे जीवस्वरूपनिरूपणे समाश्रित्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ ॥ ३३ ॥ अस्तजद्वाह्मणानेव पूर्वब्रह्मा प्रजापतीन् ॥ आत्मतेजोभिर्निर्वृत्तान् भास्कराग्निं सप्तमप्रभान् ॥ १

तोऽग्निः अग्निरिव प्रकाशात्मा पुरुषो जीव इत्यभिधीयते लौकिकैः तस्मादेव प्रजापतेः सर्वेश्वरान् एषा सर्वभूतप्रत्यक्षा सृष्टिर्गता समुत्पन्ना किं व्यवहारत इदमुच्यते नेत्याह अध्यात्मविनिश्चये सति आत्मानमधिकं त्यप्रवृत्तो विशिष्टः ब्रह्मविद्याजन्यसाक्षात्कारेण परोक्षज्ञानादधिको हं ब्रह्मास्मीति निश्चयोऽसंदिग्धा विपर्ययस्तं ज्ञानं तस्मिन् सति तत्त्वविदां स्वमसंभैषादृष्टिर्भूतेर्वज्रपंजरवदत्यभ्यासात्तात्त्विक्ये वेति निश्चितेति भावः ॥ ३१ ॥ इति शांतिः ० मोक्षः ० ॥ ३३ ॥ कथं सृष्टानि भूतानीत्यस्योत्तरमुक्त्वा कथं वर्णविभक्तय इत्यस्योत्तरमाह अस्तजदित्यादि तत्र पूर्वचित्तप्रसादेन आनंदमश्रुत इत्युक्तं चित्तप्रसादश्च स्वधर्मफलमतो धर्मनिरूपयति ब्राह्मणान् ब्रह्मनिष्ठां प्रजापतीन् मरीच्यं गिरादीन् आत्मनस्तेजः सत्यसंकल्पत्वादिसामर्थ्येन निर्वृत्तान् उपादितान् ब्रह्मणा ॥ १ ॥